

Козинець О.Г., к.і.н., доцент, зав. кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права юридичного факультету ННІ права і соціальних технологій *ЧНТУ*

Внесок римських юристів у розвиток права

Римське право – яскрава сторінка світової цивілізації. Воно вперше в історії виступило як цілісна, ретельно розроблена, власне правова система, яка ґрунтувалася на ідеях природного права, засадах справедливості, порядності, добросовісності. На базі римського права, яке відзначалося особливою регламентацією та довершеністю своїх форм, склалася велична правова культура, яка стала загальним надбанням людства на наступних етапах розвитку цивілізації. Одним із елементів цієї правової культури була римська юриспруденція, яка поклала початок як самостійній науці про право, так і професійній юридичній освіті. Роль римських юристів у процесі правотворення була настільки значною, що зумовлює необхідність окремого дослідження значення юриспруденції для формування римського права.

Першими юристами в Римі були понтифіки – члени жрецької колегії, які, крім вищого нагляду за справами культу, зберігали і тлумачили стародавні звичаї, вирішуючи на їх підставі спори і конфлікти між громадянами. Про походження світської юриспруденції збереглася легенда, згідно з якою близько 300 р. до н. е. вільновідпущеник цензора Аппія Клавдія писець Флавій викрав у жерців і опублікував жрецький календар «сприятливих» для ведення справ днів і книгу позовних формул, доповнивши їх своїми інструкціями і вказівками. Опублікований матеріал дістав назву – цивільне право Флавія [5, с. 338].

У III ст. до н. е. плебеї здобули право обрати до складу колегії понтифіків, і перший же понтифік – плебей Тиберій Корунканій зробив свої юридичні консультації відкритими та доступними для всіх. З цього часу юриспруденція вже не була таємним мистецтвом жерців, а стала світською. Римські громадяни отримали змогу навчитися тлумачити закони, складати позовні формули, що сприяло розвитку теорії і практики права.

Навідміну від понтифіків, які вважали себе виразниками волі богів і не турбувалися про мотивацію своїх рішень і консультацій, світські юристи вже не тільки вмотивовували свої консультації, а й осмислювали зміст як окремих юридичних норм, так і всієї їх системи. І якщо праці стародавніх юристів мали здебільшого суто практичний характер і являли собою збірники конкретних юридичних порад і формул, то розвиток юриспруденції, вивчення грецької філософії допомагали римським юристам привести право в логічну систему. Вони визначали також окремі загальні принципи права, наприклад, те, що благо народу є найвищою метою права, а закон не має зворотної сили тощо [4, с. 44].

Юристи розробили вчення про різні типи цивільно-правових відносин, яке значною мірою впливало на подальший розвиток права в Європі.

У період пізньої і ранньої імперії римська юридична наука досягла найвищого ступеня свого розвитку. Тому цей період в історії римського права називають класичним. Розвиткові правознавства сприяла низка обставин.

По-перше, формалізм старого цивільного права потребував суворого дотримання чітко визначених форм для кожної юридично значущої дії. В іншому разі така дія втрачала правовий захист. Тому, укладаючи угоди, треба було добре знати закони, звичаї, вміти їх тлумачити та застосовувати. Отже, потрібні були спеціалісти, які б могли дати кваліфіковану пораду.

По-друге, діяльність магістратів, зокрема консулів, преторів, едилів передбачала знання законодавства або ж залучення як порадників-консультантів досвідчених спеціалістів. Власне магістрати, набувши за час своєї діяльності правових знань і досвіду, після складення повноважень часто ставали консультантами з правових питань, юристами [5, с. 339].

У Стародавньому Римі елементарна юридична освіта була складовою загальної освіти. Як зазначалося, за свідченням Цицерона, діти в школі вчили Закони XII таблиць напам'ять. Глибшу юридичну освіту набували спочатку у процесі практики: бажаючи вивчати право могли бути присутніми на консультаціях будь-якого юриста, і він за потребою давав необхідні роз'яснення.

З ускладненням законодавства і юридичної практики виникали своєрідні юридичні школи, якими керували видатні юристи. Юридичне навчання в них поділяли на два етапи. На першому – початківці знайомилися із загальними засадами і поняттями цивільного права, вивчали законодавство. На другому – давали практичні поради щодо тлумачення і застосування законодавства, складання формул, позовів та ін.

У Стародавньому Римі юристи користувались великою повагою, авторитетом, чимало з них обіймали високі посади. Історія зберегла чимало імен видатних юристів періоду республіки та імперії, зокрема старшого і молодшого Катонів, кількох видатних юристів з роду Муціїв, Юнія Брута, Марка Манілія. Серед юристів, які почали розробляти теоретичні проблеми права, відоме ім'я консула Квінта Муція Сцеволи (95 р. до н. е.). У 18 книгах він замість простої «інтерпретації» Законів XII таблиць виклав цілісну систему римського права. Серед видатних юристів пізніших часів виділяються, зокрема, Гай, Юлій, Павло, Доміцій Ульпіан, Гереній Модестин, Емілій Папініан, Сальвій Юліан [2, с. 17].

За Цицероном, діяльність юристів зосереджувалась у трьох основних формах:

- 1) надання громадянам консультацій, юридичних порад щодо тих чи інших спірних ситуацій;
- 2) вироблення формул для юридичних дій;
- 3) керівництво процесуальними діями під час ведення справ у судах [5, с. 340].

Законодавчої влади юристи, зрозуміло, не мали, проте консультаційною практикою безпосередньо впливали на розвиток права, своїми тлумаченнями звичаїв і законів надавали їм потрібний (міст, необхідний напрям і тим самим фактично створювали нові норми. Завдяки авторитету юристів і їхнім консультаціям такі тлумачення набували майже обов'язкового характеру і вже в республіканський період стали своєрідним джерелом права. Отже, діяльність юристів, основною метою яких було допомагати застосуванню чинних норм права, фактично набула значення самостійної форми правотворення.

Правотворчий порядок діяльності юристів в епоху принципату було формально визнано. Принцепси, починаючи з Августа, стали надавати найвидатнішим юристам особливе право на проведення офіційних консультацій. Висновки цих юристів, викладені у спірних правових питаннях, набули на практиці обов'язкового значення для суддів: вирішуючи справи, на них посилалися [3, с. 48].

Юристи, котрі дістали таке право, давали консультації ніби від імені принцепса, посилаючись на його авторитет, тому для суддів цього було достатньо. Зрештою, не тільки офіційні консультації цих юристів мали правову силу, по суті нормативний характер, а навіть їхні міркування, публічно висловлювані думки щодо тих чи інших правових проблем.

В період імперії і діяльність римських юристів збереглась як джерело права. У зв'язку зі зменшенням ролі преторів у період принципату правотворча діяльність у цивільних правовідносинах покладалася на юристів. Оскільки юристи користувалися в суспільстві великою повагою, то принцепси, починаючи з Августа, намагалися залучити їх на свій бік. Значною мірою саме тому найвидатнішим юристам надавалося право офіційних консультацій. Склався своєрідний союз принцепсів – імператорів і юристів, вигідний для обох сторін. Юристи, зрештою, підтримували політику принцепсів через спільність станових інтересів, обґрунтовували верховенство і божественність імператорів, а держава створювала їм широкий простір для правотворчої діяльності, підтримувала їхній авторитет.

Важливого значення набуває викладацька діяльність юристів. У I - початку II ст. н.е. виникають дві основні школи права: Сабін'янці (засновник Капітон) і прокульянці (засновник Лабейон), які вели викладання права і давали різну трактовку деяких правових інститутів. Найбільш відомими представниками перших були Сабін і Юліан, а других – Прокул і Цельз [1, с. 205-206].

До основних напрямів діяльності юристів цієї епохи можна віднести твори, присвячені подальшій розробці цивільного права (Сабіна, Ульпіана та ін.); коментарі до преторського права (Лабейона, Гая, Павла); збірники праць юристів, що об'єднували цивільне і преторське право; підручники права – інституції (зокрема Гая); збірники казусів (Цельза, Помпонія та ін.).

У період пізнього домінування значення діяльності юристів як джерела права у Римі зменшилось, оскільки посилилася влада імператорів та їх урядовців. Однак практика надання окремим видатним юристам права офіційного тлумачення законів продовжувалась до V ст. У 426 р. прийнято Закон «Про цитування юристів», згідно з яким основу судових рішень могли становити лише праці Папініана, Павла, Ульпіана, Гая, Модестина і тих юристів, на яких вони посилались [5, с. 343].

Таким чином, важливим і своєрідним джерелом римського права була діяльність юристів, особливого значення вона набула в класичний період і сприяла розвитку всієї правової системи Стародавнього Риму. Завдяки внеску римських юристів право розвивалося на основі розв'язання конкретних життєвих казусних ситуацій, в які потрапляли громадяни і державні урядовці, що зверталися до них за допомогою. Свої юридичні мотивування римські юристи будували відповідно до вимог реальної дійсності. Так, римське право зберегло значення упродовж багатьох століть, і мало нерозривний зв'язок юридичної практики із життям і наукою.

Література

1. История государства и права зарубежных стран: В 2-х т. / Под ред. проф. Крашенинниковой Н.А. и проф. Жидкова О.А. – М.: НОРМА. – 2001. – Т. 1. – 624 с.
2. Егоров А.Б. Римское государство и права. Царский период и эпоха Республики. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. Ун-та, 2006. – 173 с.
3. Косарев А.И. Римское право. – М.: Юрид. лит., 1986. – 160 с.
4. Пухан И., Поленак-Акимовская М. Римское право / Пер. с макед. д.ю.н., проф. В.А.Томсинов и Ю.В.Филиппова. – М.: Изд-во ЗЕРЦАЛО, 2000. – 448.
5. Тищик Б.Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу. – Львів: Вид-во Світ, 2001. – 384 с.